

Νέες προσεγγίσεις στο σχεδιασμό και την πολιτική προστασία της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς

Ηλίας ΜΠΕΡΙΑΤΟΣ

1.Εισαγωγή

Στην εποχή της παγκοσμιοποίησης των αγορών και της κοινωνίας της πληροφορίας, βασική προϋπόθεση για την ισόρροπη και ολοκληρωμένη ανάπτυξη μιας χώρας είναι η διατήρηση και ανάδειξη της φυσικής και πολιτιστικής φυσιογνωμίας και ιδιαιτερότητάς της. Τα ιστορικά κέντρα, οι ιστορικοί και πολιτισμικοί πόλοι, οι παραδοσιακοί οικισμοί, τα μνημειακά σύνολα, οι αρχαιολογικοί χώροι και οι προστατευόμενες φυσικές περιοχές, αποτελούν ένα τεράστιο πύρο για την Ελλάδα και την Ευρώπη και ταυτόχρονα ένα μέσο μετάδοσης των αξιών του πολιτισμού τους.

Σήμερα η προστασία και ανάδειξη της κληρονομιάς αυτής (μνημειακής, αρχιτεκτονικής, αρχαιολογικής, γεωλογικής, οικολογικής) είναι ανάγκη να ενταχθεί στις

επιμέρους πολιτικές για οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική ανάπτυξη και σε συνδυασμό με τους στόχους του χωροταξικού και πολεοδομικού σχεδιασμού, με δεδομένο ότι δεν θεωρείται πλέον ως ανασχετικός παράγοντας της ανάπτυξης αλλά ως μέσο ενίσχυσης της οικονομίας και βελτίωσης της ποιότητας ζωής.

Βασικό ζητούμενο στην υπόθεση της προστασίας και ορθολογικής διαχείρισης της κληρονομιάς είναι η προσαρμογή των υπαρχόντων σχημάτων στις νέες επιστημονικές και τεχνολογικές εξελίξεις καθώς και στις μεταβαλλόμενες κοινωνικές αντιλήψεις. Η εισήγηση αυτή επιχειρεί μια νέα προσέγγιση της πολιτικής της προστασίας αφενός μέσα από την εφαρμογή των σχετικών διεθνών συμβάσεων και δεσμεύσεων

(συμβάσεις για την μνημειακή και αρχιτεκτονική κληρονομιά, όπως της Βενετίας, του Άμστερνταμ, της Γρανάδας κλπ ή περιβαλλοντικές συμβάσεις για τη βιοποικιλότητα, την ερημοποίηση κλπ ή περιβαλλοντικές κοινοτικές οδηγίες) και αφετέρου μέσα από την δημιουργία νέων διοικητικών και οργανωτικών δομών και μηχανισμών στο πνεύμα της νέας αντίληψης για χωρική διακυβέρνηση, που θα εναρμονίζονται βεβαίως με την ιδιομορφία της ελληνικής πολιτείας και κοινωνίας.

2. Εννοιολογική προσέγγιση

Η κληρονομιά, δηλαδή το φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον σε όλες του τις μορφές, τα υλικά αλλά και τα άυλα αγαθά που εμπεριέχονται σ' αυτό, ή πιο συγκεκριμένα τα στοιχεία της κληρονομιάς δεν μπορεί να θεωρηθούν ως τέτοια με μόνη την ύπαρξή τους. Κάθε αντικείμενο, κάθε αγαθό, έχει ιδιοκτήτη, νομέα, κάτοχο και παίρνει την αξία του ανάλογα με την συμβολική, αισθητική ή ιστορική σημασία που του δίνεται καθώς επίσης και σε σχέση με τον τόπο και το περιβάλλον που αυτό βρίσκεται. Η εκτίμηση και αξιολόγηση επομένως ενός αγαθού ως στοιχείου της κληρονομιάς γίνεται σε συσχέτιση με τον χρόνο, το χώρο και την κοινωνία. (σύστημα αξιών)

Με βάση τη χρονική προσέγγιση, η κληρονομιά αντιπροσωπεύει όλα εκείνα τα στοιχεία ή αγαθά που μεταβιβάζονται από γενιά σε γενιά, είτε υλικά, (κινητά ή ακίνητα) και εδώ έχουμε την περίπτωση της 'πериουσίας' (heritage), είτε άυλα και τότε μιλάμε για στοιχεία της 'παράδοσης' (tradition). Η κληρονομιά μπορεί να οριστεί ως ένας τρόπος σκέψης και δράσης (στα πεδία της τέχνης, της τεχνικής, της επιστήμης, των ηθών, κλπ) και που αποτελεί φορέα μιας συνέχειας και μιας μνήμης που πρέπει να μεταβιβάζεται σταθερά σε διαχρο-

νική βάση. (Λεξικό Petit Robert)

Με βάση τη χωρική προσέγγιση η σχέση και η εξάρτηση με την έννοια του 'τόπου' είναι διπλή. Από το ένα μέρος τα στοιχεία της κληρονομιάς προσδιορίζονται συχνά ως τέτοια ανάλογα με τη συγκεκριμένη τοποθεσία ή γεωγραφική ενότητα στην οποία υπάρχουν και από το άλλο η ίδια η χωρική ενότητα αποκτά ταυτότητα από τα συγκεκριμένα στοιχεία της κληρονομιάς που αποτελούν τα ιδιαίτερα και αναγνωρίσιμα για όλους χαρακτηριστικά της. Από την άποψη αυτή ο τόπος είναι ο χώρος που οι άνθρωποι, μέσω αυτών των χαρακτηριστικών, αποκτούν ταυτότητα.

Εκτός από τις χρονικές και χωρικές αναφορές βλέπουμε να υπάρχει και να σφυρηλατείται μια βαθύτερη σχέση με την αντίστοιχη κοινωνική ομάδα, δηλαδή την τοπική, περιφερειακή ή εθνική (αλλά και αστική ή αγροτική) κοινωνία, απ' όπου και αναδύεται η αντίστοιχη κουλτούρα και πολιτισμός. Δεν είναι τυχαίο ότι οι εθνολόγοι είναι εκείνοι οι οποίοι πρώτοι μελέτησαν και ανέπτυξαν με τον πιο συστηματικό και ουσιαστικό τρόπο το περιεχόμενο της έννοιας της κληρονομιάς. Μιας έννοιας πολύσημης και πολυμορφικής, στην οποία πρέπει να ενσωματώσουμε και να συμπεριλάβουμε στοιχεία διαφορετικά και ανάμοια, όχι και τόσο προφανή μέχρι πριν λίγα χρόνια, όπως οι τοπικές γλώσσες και διάλεκτοι, η τεχνογνωσία (know-how, savoir-faire) ή η γενετική (περιβαλλοντική) κληρονομιά. Χωρίς αμφιβολία η έννοια της κληρονομιάς γνωρίζει τα τελευταία χρόνια μια πραγματική άνθιση αν όχι έκρηξη (Audrerie 1997).

Συμπερασματικά και με δεδομένα τα παραπάνω ο όρος κληρονομιά καλύπτει διαφορετικές εκδοχές και παραδοχές αφού, ανάλογα με την οπτική γωνία και την κλίμακα, μπορεί να θεωρηθεί ως:

- Ένα αγαθό ή ένα σύνολο αγαθών που ανήκουν, με την νομική έννοια που αναφέρθηκε πιο πάνω, σε ένα φυσικό ή νομικό πρόσωπο ιδιωτικού ή δημοσίου δικαίου.
- Ένα κοινό αγαθό ή ένα σύνολο κοινών αγαθών μιας «συλλογικότητας», μιας κοινωνικής ομάδας (ορισμός σύμφωνα με το λεξικό Larousse).
- Ένας κοινός δεσμός ανάμεσα σε διαφορετικές χώρες και 'πολιτιστικές κληρονομίες' με την έννοια της καμπάνιας του Συμβουλίου της Ευρώπης με τίτλο: «Ευρώπη μια κοινή κληρονομιά».

Από τους παραπάνω 'ορισμούς' φαίνεται ότι το πιο σημαντικό χαρακτηριστικό στοιχείο της κληρονομιάς είναι ότι, ανεξάρτητα από τις νομικές σχέσεις ιδιοκτησίας, κατοχής κλπ. επί των υλικών ή άυλων 'αγαθών' υπάρχει και μια άλλη, άτυπη μορφή οικειοποίησης. Ένας ειδικός 'δεσμός', συναισθηματικού και ιδεολογικού χαρακτήρα, που δημιουργείται με τα πρόσωπα και τις κοινωνικές ομάδες (συλλογικότητες) που σχετίζονται με τον ένα ή τον άλλο τρόπο με τα στοιχεία της κληρονομιάς και προέρχεται από τη σχέση γεινιάσης, τη χρήση, το ενδιαφέρον, τη φροντίδα, την ειδική γνώση τους για τα στοιχεία αυτά. Αυτή η οικειοποίηση πέρα από τα θετικά σημεία της θέτει επί- πλέον προβλήματα διαχείρισης εφ' όσον προϋποθέτει την διαμόρφωση μιας συναίνεσης ανάμεσα στους έχοντες 'έννομο συμφέρον' και τους διάφορους δυνητικούς χρήστες αλλά και τους ' τρίτους' που δεν έχουν την ίδια αντίληψη για τις πιθανές χρήσεις των αγαθών της κληρονομιάς. Για το λόγο αυτό στο βαθμό που οι δια-φωνίες και οι συγκρούσεις δεν αντιμετωπίζονται με νομικές λύσεις (π.χ. τύπου απαλλοτρίωσης) είναι απαραίτητη η συνέργεια όλων των ενδιαφερομένων πάνω σε μια κοινή βάση, πράγμα που

χαρακτηρίζει την συμμετοχική φύση και διαδικασία του σύγχρονου σχεδιασμού.

3. Προστασία της κληρονομιάς στην Ελληνική πραγματικότητα : ευλογία ή κατάρα;

Η προστασία της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς τοποθετείται συνήθως σε ένα διλημματικό πλαίσιο και αντιμετωπίζεται συχνά με μια μανιχαϊστική αντίληψη. Ενώ είναι (ή πρέπει να είναι) για την Ελλάδα πρώτη προτεραιότητα αποτελεί ταυτόχρονα σοβαρό πρόβλημα λόγω της νοστρωπίας και των εγγενών αντιφάσεων της ελληνικής πολιτείας και κοινωνίας. Η ταλαιπωρία των πολιτών είναι δεδομένη και έχει την αιτία της σε σοβαρές γραφειοκρατικές αγκυλώσεις και σε θέματα αποζημιώσεων. Οι τοπικές κοινωνίες δρουν και ανηδρουν επίσης αντιφατικά στο θέμα της προστασίας του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος. Υπάρχουν σοβαρά ελλείμματα τεκμηρίωσης, οικονομικών κινήτρων, πληροφόρησης, εκπαίδευσης, και συντονισμού των συναρμοδίων φορέων. Ετσι στο σκηνικό που έχει δημιουργηθεί τα τελευταία χρόνια στη χώρα μας, κεντρικό ρόλο έπαιξε και εξακολουθεί να παίζει η έλλειψη εμπιστοσύνης στη σχέση ανάμεσα στο κράτος και τον πολίτη που εκφράζεται με ποικίλους τρόπους. Από τη μία πλευρά, υπάρχει μια γενικευμένη αναξιοπιστία του κράτους και γενικά κάθε μορφής δημόσιας διοίκησης, (συμπεριλαμβανομένης και της τοπικής αυτοδιοίκησης) και από την άλλη η γνωστή διάχυτη καχυποψία μέσα στο ευρύ κοινό και στους πολίτες οι οποίοι ενεργούν κάθε φορά ανάλογα με τη θέση και το ρόλο τους που φυσικά υπαγορεύεται από τα συγκυριακά τους συμφέροντά.

Οι πολίτες ως ιδιοκτήτες, σε μια χώρα με ιδιαίτερα ανεπτυγμένο το αίσθημα της ιδιοκτησίας, έχουν κάθε λόγο να είναι δυσαρεστημένοι για τις κρατικές πρακτικές

και τακτικές. Δύο στοιχεία προσδιορίζουν την αποτυχία της δημόσιας διοίκησης στον τομέα της διαχείρισης της εθνικής κληρονομιάς: α) το αδικαιολόγητα 'πολύπλοκο' και 'χρονοβόρο' της όλης διαδικασίας για την επίλυση των ζητημάτων προστασίας στα οποία υπάρχει ιδιοκτησιακό πρόβλημα, και β) το ζήτημα της δίκαιης αποζημίωσης του ιδιοκτήτη σε χρήμα ή σε είδος σύμφωνα με βασική συνταγματική επιταγή.

Για το πρώτο θέμα είναι γνωστή η γραφειοκρατική αντίληψη που επικρατεί στις αρμόδιες υπηρεσίες (δασικές, αρχαιολογικές, περιβαλλοντικές κλπ) και για την οποία δεν ευθύνονται μόνο οι ίδιες αλλά ολόκληρη η πολιτικο-διοικητική πυραμίδα. Τα καλύτερης προθέσεως στελέχη αλλά και οι 'ευγενέστερες' επιστημονικές ειδικότητες στραγγαλίζονται σε αναποτελεσματικές διοικητικές δομές και μηχανισμούς, στραγγαλίζοντας με τη σειρά τους το χρόνο και την ποιότητα ζωής των συναλλασσομένων με τη διοίκηση. Ο χρόνος (λογιζόμενος ως καθυστέρηση) αποτελεί εδώ μία θεμελιακή παράμετρο του σχεδιασμού γιατί ακυρώνει στην πράξη την αποτελεσματικότητα της οποίας ορθολογικής προσπάθειας. Αφενός, γιατί οδηγεί σε απαξίωση τα στοιχεία στα οποία στηρίχθηκε κάθε επί μέρους μελέτη ή θεσμική ρύθμιση αφού οι πραγματικές καταστάσεις αλλάζουν με ταχύτατους ρυθμούς και αφετέρου γιατί ο χρόνος χρησιμοποιείται, ή καλύτερα 'αξιοποιείται' και από εκείνους τους παράγοντες που ενεργούν αντίθετα με το πνεύμα και τους στόχους του σχεδιασμού. Λειτουργεί έτσι στην αντίθετη κατεύθυνση και αποτελεί αρνητικό έως καταστροφικό στοιχείο για την πολιτική προστασίας της κληρονομιάς. Φθάνουμε στο φαινομενικά παράδοξο και αντιφατικό γεγονός, οι υπηρεσίες, τα υπηρεσιακά όργανα και οι πολιτικοί λειτουργοί που είναι ταγμένοι

και υπεύθυνοι, πολιτικά ή διοικητικά, για την προστασία της κληρονομιάς, να είναι αντικειμενικά η αιτία της καταστροφής της λόγω της χρονικής καθυστέρησης.

Χαρακτηριστικά παραδείγματα ακύρωσης (λόγω χρονικής καθυστέρησης του σχεδιασμού) για την προστασία της φυσικής και μνημειακής κληρονομιάς αποτελούν εδώ οι περίφημες Ειδικές Περιβαλλοντικές Μελέτες (ΕΠΜ) που τεκμηριώνουν την ύπαρξη ιδιαίτερων οικολογικών αξιών και είναι απαραίτητη προϋπόθεση για τον χαρακτηρισμό και τη θεσμική προστασία αξιόλογων οικοσυστημάτων και ευαίσθητων περιοχών καθώς επίσης και οι αντίστοιχες Ειδικές Χωροταξικές Μελέτες (ΕΧΜ). Και στις δύο περιπτώσεις μετά την παρέλευση τριετίας ή πενταετίας από την έναρξη της μελέτης οι αρνητικές συνέπειες καθίστανται ορατές. Πολλές είναι οι κανονιστικές ρυθμίσεις (Π. Δ/τα) που αμέσως μόλις εκδοθούν καθίστανται πολιτικά και κοινωνικά ανίσχυρα και ανεφάρμοστα μόνον και μόνον από την ανακρίβεια των στοιχείων τους χωρίς να λογαριάσουμε τις ουσιαστικές αντιθέσεις λόγω διαφορετικών απόψεων μεταξύ τοπικών και κεντρικών παραγόντων για το χαρακτήρα της ανάπτυξης και την αναγκαιότητα της προστασίας του περιβάλλοντος και της κληρονομιάς. Η συνήθης αλλά αδιέξοδη αντιμετώπιση του φαινομένου αυτού είναι ή σύνταξη ενός άλλου Π. Δ/τος την 'επαύριον' της έκδοσης του προηγούμενου (Το παράδειγμα της Ζώνης Οικιστικού Ελέγχου της περιοχής της Λίμνης Πλαστήρα είναι χαρακτηριστικό και δεν είναι το μόνο). Δεν θα ήταν υπερβολικό επομένως να ισχυριστεί κανείς ότι η οικοδόμηση θα ήταν ασφαλώς πολύ λιγώτερη αν δεν είχαν υπάρξει οι Ειδικές Χωροταξικές ή Περιβαλλοντικές Μελέτες.

Από το άλλο μέρος, η δημοσιοποίηση των προθέσεων της πολιτείας για προώθηση αυστηρότερων περιβαλλοντικών και χωροταξικών ρυθμίσεων σε ορισμένες περιοχές, παρακινεί μεμονωμένους ιδιώτες αλλά και οργανωμένα συμφέροντα στην μαζική έκδοση οικοδομικών αδειών με το προγενέστερο (και άρα ευμενέστερο) καθεστώς όρων δόμησης. Η γενικευμένη αυτή πρακτική στηρίζεται στο γεγονός ότι κατά τη διάρκεια του σχεδιασμού δεν λαμβάνονται τα αναγκαία 'ασφαλιστικά' (προληπτικά) μέτρα (ανάστολή οικοδομικών αδειών κλπ.) που σημειωτέον προβλέπονται από τη νομοθεσία.. (βλέπε π.χ. άρθρο 21 παρ. 6 του Ν.1650/86) Η αιτία για τη μη λήψη αυτών των μέτρων προστασίας του περιβάλλοντος, πρέπει να αναζητηθεί στις επικυλώσεις των Ιθυόντων (τοπικών και κεντρικών) για την ανάληψη ενός υπέρμετρου πολιτικού κόστους, μεγαλύτερου από το 'φυσιολογικό' λόγω ακριβώς της υπερβολικής καθυστέρησης στην περάτωση των σχετικών διαδικασιών του σχεδιασμού. Αλλά ακόμα και στην περίπτωση λήψης μέτρων, το χρονικό διάστημα ισχύος τους είναι συνήθως δύο έως τρία χρόνια σύμφωνα με τη νομοθεσία (εύλογος χρόνος εκπόνησης σχεδίων και μελετών) και άρα η σχεδιαζόμενη περιοχή παραμένει 'ακάλυπτη' για όσο διάστημα καθυστερεί η περάτωση εκπόνησης της μελέτης, δηλαδή περίπου τρία έως τέσσερα χρόνια επιπλέον.

Το παράδοξο στην όλη υπόθεση είναι ότι με την έκταση της καθυστέρησης αυτής και το σχετικά μεγάλο χρονικό διάστημα που διατίθενται για μελέτη θα έπρεπε φυσιολογικά να υπάρχει και αντίστοιχα μεγάλος βαθμός κοινωνικής συναίνεσης για τις επιδιωκόμενες ρυθμίσεις πράγμα όμως που δεν επαληθεύεται από τα γεγονότα.. Αυτό όμως δεν συμβαίνει, γιατί αφενός οι συμμετοχικές διαδικασίες δεν είναι συνήθως ουσια-

στικές και αφετέρου δεν γίνεται εκμετάλλευση του διατιθέμενου χρόνου. Ανάλογα παραδείγματα μπορεί να φέρει κανείς και από το μέτωπο της προστασίας των μνημείων όπου τα 'αντικείμενα' προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς, (προϊστορικής, κλασσικής, βυζαντινής και μεταβυζαντινής περιόδου) διατρέχουν κινδύνους καταστροφής από τις συχνές και αναπόφευκτες γραφειοκρατικές καθυστερήσεις και την απουσία επαρκούς συντονισμού.

Σε ότι αφορά το θέμα της αποζημίωσης σε περίπτωση 'επαχθών' απαγορεύσεων και περιορισμών ή απαλλοτρίωσης της ιδιοκτησίας, το πρόβλημα εστιάζεται αφενός στην ικανοποίηση του ενδιαφερόμενου από το τίμημα, χρηματικό ή άλλο, που καταβάλ-λεται σ' αυτόν, αλλά και από το αν η εκκαθάριση της εκκρεμότητας με τη δημόσια αρχή γίνεται σε εύλογο χρόνο. Αυτό το τελευταίο παραπέμπει φυσικά στο προηγούμενο ζήτημα της γραφειοκρατικής και χρονοβάριας διαδικασίας που βρίσκεται στη ρίζα των περισσότερων προβλημάτων που καθιστούν την κληρονομιά από 'ευλογία' σε 'κατάρα' για τη χώρα και τον πολίτη.

Από την άλλη πλευρά οι πολίτες ως κάτοικοι μιας περιοχής, είτε σε ατομικό επίπεδο είτε συλλογικά ως τοπικές κοινωνίες, εμφανίζουν αντιφατικές συμπεριφορές και στάσεις. Για παράδειγμα στην περίπτωση χωροθέτησης οχλουσών δραστηριοτήτων και χρήσεων στην περιοχή τους, όπως π.χ. εγκαταστάσεων εργοστασίων και άλλων παραγωγικών μονάδων, προβάλλουν αρκετά ισχυρές αντιστάσεις προτάσσοντας φιλοπεριβαλλοντικά επιχειρήματα. Ακόμη και για τις εγκαταστάσεις περιβαλλοντικών υποδομών όπως ΧΥΤΑ, βιολογικοί καθαρισμοί, ανεμογεννήτριες κλπ οι αντιδράσεις είναι μεγάλες. Κι' αυτό γιατί οι πολίτες γνωρίζουν ότι οι εγκαταστάσεις αυτές δεν γίνονται ποτέ όπως

προβλέπουν οι σχετικοί κανονισμοί λόγω της προαναφερθείσας αναξιοπιστίας του συστήματος. Αντίθετα, όταν πρόκειται για επιβολή ακόμα και βασικών ρυθμίσεων, προστατευτικών για την φυσική και ιστορική κληρονομιά της περιοχής, οι αντιδράσεις, από τις ίδιες κοινωνικές ομάδες, είναι εξίσου ισχυρές, με το πρόσχημα ότι οι ρυθμίσεις αυτές στερούν την περιοχή από την ανάπτυξη που της αξίζει και έχει ανάγκη.

4. Διαπιστώσεις και προβλήματα

Συμπερασματικά οι λόγοι για το 'χρονοβόρο' και το 'πολύπλοκο' της υπόθεσης αλλά και για την διασφάλιση της δικαιοσύνης στο θέμα της κατανομής των 'βαρών' για την διάσωση και προστασία της κληρονομιάς, είναι λίγο πολύ γνωστοί και αναφέρονται πρωτίστως στο πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο. Στην περίπτωση όμως αυτή η 'διάγνωση' δεν παίζει μεγάλο ρόλο για τη 'θεραπεία'. Υπάρχουν βέβαια και λόγοι, τερισσότερο οικονομικού, τεχνικού, διοικητικού και γενικά οργανωτικού χαρακτήρα, οι οποίοι έχουν την αιτία τους στο παραπάνω πολιτικοκοινωνικό πλαίσιο, αλλά λειτουργούν και αυτόνομα, όπως οι ακόλουθοι:

- α. Απουσία ικανών κινήτρων, οικονομικών ή άλλων, προς τους ιδιοκτήτες μνημείων ή διατηρητέων και παραδοσιακών κτιρίων ή εκτάσεων γής σε ζώνες απόλυτης προστασίας της φύσης. Τα ήδη ισχύοντα είναι είτε ανεπαρκή είτε ανενεργά (π.χ. Μ.Σ.Δ.) με αποτέλεσμα η διατήρηση αξιόλογων κτιρίων να θεωρείται από τους πολίτες (αλλά και να είναι) αδικία και τιμωρία. Το ίδιο και η θεσμοθέτηση εθνικών πάρκων ή άλλων προστατευόμενων περιοχών.
- β. Προβλήματα στο σύστημα τεκμηρίωσης των αντικειμένων προστασίας ιδιαίτερα της πολιτιστικής

κληρονομιάς, μια υπόθεση που καρκινοβατεί για δεκαετίες. Ουσιαστικά δεν υπάρχει ένα πραγματικό εθνικό μητρώο μνημείων με επιχειρησιακή ετοιμότητα και χρηστικότητα. Ιδιαίτερα εμφανής είναι η έλλειψη καταγραφής αλλά και δημοσιοποίησης με τη συνεργασία της τοπικής αυτοδιοίκησης όλων των αξιόλογων κτιρίων της χώρας παρά το γεγονός ότι ήδη από τη διακήρυξη του Άμστερνταμ (1975) προκύπτει ως προϋπόθεση για την ολοκληρωμένη πολεοδομική διατήρηση, η σύνταξη λεπτομερούς καταλόγου κτιρίων, αρχιτεκτονικών συνόλων και περιοχών με οριοθετημένες ζώνες προστασίας. Καλύτερες επιδόσεις εμφανίζει το σύστημα καταγραφής των περιοχών προστασίας της φύσης στο πλαίσιο του δικτύου NATURA 2000.

- γ. Ανυπαρξία κριτηρίων για την αντικειμενική αξιολόγηση και καθορισμό των αντικειμένων προστασίας με κατηγοριοποίηση τους, όπως αυτό προκύπτει με σαφήνεια από το σύστημα ορισμών, διαδικασιών και πολιτικής του περιεχομένου της Σύμβασης της Γρανάδας. Ανάλογη προβληματική κατάσταση κατηγοριοποίησης υπάρχει και στην περίπτωση των προστατευόμενων φυσικών περιοχών, όπου παρά την προσπάθεια που έγινε με τον Ν. 1650/86 (ενσωμάτωση των παλαιότερων κατηγοριών της δασικής νομοθεσίας) δεν έγινε εναρμόνιση με βάση διεθνή πρότυπα και κανόνες όπως π.χ. της IUCN (International Union for the Conservation of Nature)
- δ. Αλληλεπικάλυψη των αρμοδιοτήτων των Υπουργείων ΥΠΕΧΩΔΕ, ΥΠΠΟ, Γεωργίας, τα οποία έχουν επιφορτιστεί με την προστασία και διατήρηση της κληρονομιάς (ή των υπουργείων Μακεδονίας-Θράκης και Αιγαίου αν συντρέχει χωρική αρμοδιότητα), που

ενεργούν κατά την άσκηση των αρμοδιοτήτων τους με διαφορετικά κριτήρια αλλά και φιλοσοφία με αποτέλεσμα την αδυναμία συντονισμού. Πέραν αυτών υπάρχουν και ηθελημένες πρακτικές άρνησης συνεργασίας που σε πολλές περιπτώσεις στηρίζονται στο γνωστό συντεχνιακό πνεύμα είτε σε ένα είδος υπηρεσιακού 'πατριωτισμού' ο οποίος αποτελεί ανασχετικό παράγοντα συνεννόησης και δημιουργεί ένταση στις σχέσεις μεταξύ των συναρμόδιων φορέων προστασίας. Ιδίες συμπεριφορές και τάσεις παρατηρούνται φυσικά και σε επίπεδο πολιτικής ηγεσίας που δημιουργούνται λόγω προσωπικών στρατηγικών στο πλαίσιο κυριαρχίας και επικράτησης στην κυβερνητική ή κομματική σκηνή. Τις περισσότερες φορές το ένα επίπεδο ενισχύει και παροτρύνει το άλλο σε εγωκεντρικές συμπεριφορές οδηγώντας τον αντίστοιχο φορέα σε μια λογική 'περιχαράκωσης', άσκοπου ανταγωνισμού, απομονωτισμού και αποκλεισμού των 'άλλων'. Ένα μικρό ίσως αλλά χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιας τακτικής (ανάμεσα σε πολλά άλλα) αποτελεί η απουσία του Υπουργείου Χωροταξίας και Περιβάλλοντος από το δίκτυο αρχιτεκτονικής του Υπουργείου Πολιτισμού (βλέπε ιστοσελίδα του ΥΠΠΟ <http://www.culture.gr> της 17-2-2002). Αντίστοιχα παραδείγματα υπάρχουν φυσικά και από την άλλη πλευρά. Αναμφισβήτητα υπάρχουν και εξαιρέσεις αυτού του κανόνα όπως π.χ. η συνεργασία ΥΠΕΧΩΔΕ και Υπουργείου Γεωργίας στο πρόγραμμα NATURA 2000 όπου όμως μεσολάβησαν τρίτοι φορείς-καταλύτες (Ελληνικό Κέντρο Βιοτόπων Υγροτόπων-ΕΚΒΥ) προσφέροντας την απαραίτητη τεχνογνωστική στήριξη. Επίσης η δημιουργική και επικοδομητική συνεργασία μεταξύ

ΥΠΕΧΩΔΕ και ΥΠΠΟ στην σύσταση και στήριξη της Εταιρείας Ενοποίησης Αρχαιολογικών Χώρων της Αθήνας.

- ε. Ελλειψη κατάλληλων προδιαγραφών ώστε το έργο των επεμβάσεων (στα πλαίσια της προστασίας της αρχιτεκτονικής και γενικά της πολιτιστικής κληρονομιάς) να ανατίθεται σε ειδικούς επιστήμονες και να προβλέπει αποτελεσματικούς κανόνες διαχείρισης των υπό προστασία αντικειμένων. Στις περιοχές προστασίας της φύσης υπάρχει καλύτερη θεσμική πρόβλεψη, αν και δεν εφαρμόζεται πάντοτε σωστά.

Ειδικότερα, στο επίπεδο του θεσμικού πλαισίου (βλέπε πίνακα Νο 1) η εθνική νομοθεσία αντανάκλα τον κατακερματισμό των αρμοδιοτήτων (χαρακτηρισμού, έγκρισης, γνωμοδότησης, κλπ) μεταξύ των φορέων της κεντρικής διοίκησης αλλά και των οργάνων της αποκεντρωμένης περιφερειακής διοίκησης και αυτοδιοίκησης. Γενικά η εθνική νομοθεσία δεν υστερεί καθόλου σε σχέση με άλλες χώρες. Θα μπορούσε μάλιστα να ισχυριστεί κανείς ότι στην Ελλάδα υπάρχει πρόβλημα διπλής νομικής κάλυψης και αρκετές περιπτώσεις αναφορές που πολλές φορές λειτουργούν αρνητικά και αποτρεπτικά ως προς τον τελικό στόχο της προστασίας δημιουργώντας σύγχυση στους χρήστες και στους άμεσα ενδιαφερόμενους. Χαραριστικό παράδειγμα τέτοιας διπλής θεσμικής κάλυψης είναι τα προστατευτέα αντικείμενα (κτίσματα, κατασκευές κλπ), μεταγενέστερα του 1830, που αντιμετωπίζονται είτε ως 'διατηρητέα' κτίρια με την οικιστική και οικοδομική νομοθεσία αρμοδιότητας ΥΠΕΧΩΔΕ (ΓΟΚ Ν. 1577/85 και Ν.2831 /2000) είτε ως 'νέωτερα μνημεία' με τη νομοθεσία αρμοδιότητας ΥΠΠΟ (Ν. 1469/50).

Σε σχέση με την νομοθεσία των διατηρητέων κτιρίων θα πρέπει να σημειωθεί εδώ ότι, εκτός από την άγνοια και τη σύγχυση γύρω από το τι ισχύει κάθε φορά, λόγω της πολυνομίας, υπάρχει και ο κίνδυνος καταστρατήγησης των σχετικών διατάξεων. Αποτελεί σύνηθες φαινόμενο η απόπειρα χαρακτηρισμού ως 'διατηρητέων' κάποιων κτιρίων που έχουν ανεγερθεί παράνομα (αυθαίρετα) με στόχο την πλήρη νομιμοποίησή τους αφού ο χαρακτηρισμός του κτιρίου ως διατηρητέου ή ως μνημείου δεν έχει σχέση με τη νομιμότητα του κτίσματος.

Μία άλλη πτυχή του θεσμικού πλαισίου είναι το πρόβλημα της υιοθέτησης, υπογραφής, επικύρωσης και κυρίως εφαρμογής των διεθνών διακηρύξεων και συμβάσεων οι βασικότερες των οποίων είναι ο Χάρτης της Βενετίας (1964), η Σύμβαση για την προστασία της παγκόσμιας πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς (1972), η Διακήρυξη του Αμστερνταμ (1975) η Σύμβαση της Γρανάδας για την προστασία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς της Ευρώπης (1985), η Σύμβαση της Βέρνης για την διατήρηση της άγριας ζωής (1979) η

σύμβαση του Ρίο για τη βιοποικιλότητα (1992) κ.ά.. Επίσης μεγάλης σημασίας νομοθετήματα αποτελούν και οι κανονισμοί και οι οδηγίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης που αφορούν το φυσικό περιβάλλον όπως η οδηγία 92/43 για τους οικότοπους (Natura 2000). Οι οδηγίες, μαζί με τις διεθνείς συμβάσεις, (σε αντίθεση με τις διακηρύξεις που αποτελούν απλώς ηθικές δεσμεύσεις), συνιστούν υποχρέωση του κάθε κράτους για την τήρησή τους εφ' όσον αποτελούν μέρος του εσωτερικού του δικαίου. Η Ελλάδα έχει επικυρώσει τις βασικές διεθνείς συμβάσεις, συχνά με καθυστέρηση ετών, αλλά το κυριώτερο στοιχείο είναι εκείνο της εφαρμογής τους. Για παράδειγμα η ουσιαστική ενεργοποίηση της σύμβασης της Γρανάδας απαιτεί διάφορες σύνθετες διοικητικές ενέργειες και πράξεις που χρειάζονται σταθερή βούληση, συνεργασία, συνεχή δράση και χρονικό προγραμματισμό, σε όλα τα πεδία που αναφέρεται η σύμβαση (οικονομικοί πόροι, ενημέρωση, εκπαίδευση, επιμόρφωση κλπ). Γι' αυτό και οι ενέργειες αυτές δεν έχουν υλοποιηθεί ακόμα παρά τις πιέσεις από τους κοινωνικούς και επιστημονικούς μη κυβερνητικούς φορείς.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1. Ελληνική Νομοθεσία για τη φυσική και πολιτιστική κληρονομιά

α/α	Αντικείμενο προστασίας	Αρμόδιος φορέας χαρακτηρισμού	Αρμόδιος φορέας έγκρισης έργων	Γνωμοδοτικά όργανα	Ισχύουσες διατάξεις
1	Αρχαία	ΥΠΠΟ	ΥΠΠΟ	ΚΑΣ	N.5351/32
2	Αρχαιολογικοί χώροι –καθορισμός ζωνών	ΥΠΠΟ	ΥΠΠΟ	ΚΑΣ	N.5351/32-N/1892/90
3	Καθορισμός όρων και περιορισμών δόμησης ζώνης Β		ΥΠΕΧΩΔΕ	(πρόταση ΥΠΠΟ)	N.5351/32-N/1892/90

ΠΙΝΑΚΑΣ 1. Συνέχεια

α/α	Αντικείμενο προστασίας	Αρμόδιος φορέας χαρακτηρισμού	Αρμόδιος φορέας έγκρισης έργων	Γνωμοδοτικά όργανα	Ισχύουσες διατάξεις
4	Καλλιτεχνικά και ιστορικά οικοδομήματα προ 1830	ΥΠΠΟ	ΥΠΠΟ	ΚΑΣ	Ν.5351/32 (άρθρο 52)
5	Μνημεία και έργα χρήζοντα ειδικής κρατικής προστασίας	ΥΠΠΟ	ΥΠΠΟ	ΚΑΣ	Ν.1469/50 (άρθρο 52 Ν.5351/32)
6	Κτίσματα με ιστορική σπουδαιότητα μετά το 1830	ΥΠΠΟ	ΥΠΕΧΩΔΕ	Κ.Συμβ.Ν.Μνημείων	Ν.1469/50-ΠΔ 161/Δ/84
7	Ιστορικοί τόποι (Οικισμοί ή τμήματα αυτών)	ΥΠΠΟ		ΥΠΕΧΩΔΕ	Ν.1469/50-ΠΔ 161/Δ/84
8	Όροι και περιορισμοί δόμησης σε χαρακτ. Ιστορικούς τόπους		ΥΠΕΧΩΔΕ	ΥΠΠΟ	Ν.1469/50-ΠΔ 161/Δ/84
9	Έργα σε χαρακτηρισμένους ιστορικούς τόπους		ΥΠΕΧΩΔΕ (Πολ.Υπηρεσία)	ΕΠΑΕ	Ν.1469/50-ΠΔ 161/Δ/84-Ν.1650/86
10	Τόποι ιδιαίτερου φυσικού κάλλους	ΥΠΕΧΩΔΕ		ΕΠΑΕ	Ν.1469/50-ΠΔ 161/Δ/84-Ν.1650/86
11	Έργα σε τόπους χαρακτηρισμένους ως ιδιαίτερου φυσικού κάλλους		ΥΠΕΧΩΔΕ (Πολ.Υπηρεσία)	ΕΠΑΕ	Ν.1469/50-ΠΔ 161/Δ/84-Ν.1650/86
12	Παραδοσιακοί οικισμοί ή τμήματα αυτών	ΥΠΕΧΩΔΕ		ΚΣΧΟΠ (Δημ.ή Κοιν. Συμβούλιο)	Ν.2831/2000, ειδ.δ/τα

ΠΙΝΑΚΑΣ 1. Συνέχεια

α/α	Αντικείμενο προστασίας	Αρμόδιος φορέας χαρακτηρισμού	Αρμόδιος φορέας έγκρισης έργων	Γνωμοδοτικά όργανα	Ισχύουσες διατάξεις
13	Έργα σε παραδοσιακούς οικισμούς ή τμήματα		Πολ.Υπηρεσία	ΕΠΑΕ	Ν.2831/2000, ειδ.δ/τα
14	Παραδοσιακά – διατηρητέα κτίρια	ΥΠΕΧΩΔΕ		ΕΠΑΕ	Ν.2831/2000 (άρθρο 3)
15	Καθορισμός ειδικών όρων προστασίας κηρίων –περιορισμοί όρων δόμησης –χρήσης αυτών		ΥΠΕΧΩΔΕ	ΕΠΑΕ	Ν.1337/83, Ν.2831/2000, Ν.1772/88, ΠΔ ΦΕΚ 317/Δ/88
16	Έργα σε διατηρητέα κτίρια (επισκευές, προσθήκες, ανακατασκευές)		ΥΠΕΧΩΔΕ (Πολ.Υπηρεσία)	ΕΠΑΕ	Ν.2831/2000, ΠΔ 317/Δ/88
17	Περιοχές απόλυτης προστασίας της φύσης	ΥΠ. ΓΕΩΡΓΙΑΣ ΥΠΕΧΩΔΕ ΥΠ.ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ & ΚΑΤΑ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΑΡΜΟΔΙΟΣ ΥΠΟΥΡΓΟΣ		Νομαρχιακό Συμβούλιο (Ειδ. Περιβ. Μελέτη)	Ν.1650/86 Άρθρα 18, 19, 21 Ν.2742/99
18	Περιοχές προστασίας της φύσης				
19	Εθνικά πάρκα				
20	Φυσικοί σχήματισμοί Τοπία –στοιχεία τοπίου				
21	Περιοχές οικοανάπτυξης				

ΠΙΝΑΚΑΣ 1. ΣΥΝΕΧΕΙΑ

α/α	Αντικείμενο προστασίας	Αρμόδιος φορέας χαρακτηρισμού	Αρμόδιος φορέας έγκρισης έργων	Γνωμοδοτικά όργανα	Ισχύουσες διατάξεις
22	Γενικοί όροι, περιορισμοί, διαδικασίες κανονισμών και ειδικών σχεδίων ανάπτυξης – διαχείρισης των περιοχών 17, 18, 19, 20, 21 του πίνακα αυτού		ΥΠ. ΓΕΩΡΓΙΑΣ ΥΠΕΧΩΔΕ ΥΠ. ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ & ΚΑΤΑ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΑΡΜΟΔΙΟΣ ΥΠΟΥΡΓΟΣ		N.1650/86, N.2742/99

ΠΗΓΗ: ΥΠΕΧΩΔΕ

5. Η αναγκαιότητα προστασίας και ανάδειξης της κληρονομιάς και η ένταξη της στον σχεδιασμό και την αναπτυξιακή διαδικασία.

Είναι προφανές ότι οι παραπάνω περιγραφείσες αντιφάσεις, αδυναμίες και ελλείψεις έχουν τη ρίζα τους στο διαφορετικό περιεχόμενο και σημασία που δίνει κανείς στην έννοια της ανάπτυξης σε σχέση με την προστασία της κληρονομιάς. Η αλλαγή επομένως της νοοτροπίας αυτής περνάει μέσα από την κατανόηση, σε κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο, της νέας αναπτυξιακής αντίληψης και την συνειδητοποίηση της αναγκαιότητας διατήρησης διαφύλαξης αναβάθμισης και συνετής διαχείρισης της κληρονομιάς. Το τελευταίο προϋποθέτει φυσικά την αναγνώριση της αξίας και της σπουδαιότητας της μέσω (εκ)παιδευτικών και παιδαγωγικών διαδικασιών εντός και εκτός σχολικού συστήματος.

Σήμερα όλες οι πολιτικές των διεθνών οργανισμών (ΟΗΕ, Συμβούλιο της Ευρώπης κλπ.) και της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχουν ενσωματώσει το περιβαλλοντικό και πολιτισμικό στοιχείο ως οργανική τους συνιστώ-

σα. (Council of Europe 2000) (CE-UNEP-ECNC 1996). Δεν είναι τυχαίο ότι η προστασία της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς αποτελεί ένα από τους τρεις βασικούς άξονες (πυλώνες) του Ευρωπαϊκού Σχεδίου Χωρικής Ανάπτυξης (ΕΣΧΑ) ή Σχεδίου Ανάπτυξης του Κοινοτικού Χώρου (ΣΑΚΧ). Σύμφωνα με το Σχέδιο αυτό η φυσική και πολιτιστική κληρονομιά μπορεί να αποτελέσει 'στοιχείο ανάπτυξης' και 'οικονομικό παράγοντα' που αποκτά 'ολόένα αυξανόμενη σημασία για την περιφερειακή ανάπτυξη'. Για το λόγο αυτό απαιτείται μια 'δημιουργική προσέγγιση' αφού η προστασία (απαγορευτικά μέτρα) από μόνη της δεν επαρκεί για την διατήρηση και ανάδειξη της κληρονομιάς.

Στο τελευταίο τέταρτο του περασμένου αιώνα η προστασία της κληρονομιάς, δηλαδή του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος, αποτελεί επίσης έναν από τους βασικούς στόχους του χωρικού (πολεοδομικού και χωροταξικού) σχεδιασμού και γενικότερα της αναπτυξιακής πολιτικής, όπως αυτή νοείται σήμερα με βάση την αρχή της βιωσιμότητας. Το ζητούμενο όμως εδώ είναι ο τρόπος ένταξης του στόχου αυτού στις πολιτικές

οικονομικής, κοινωνικής και χωρικής ανάπτυξης. Αυτό σημαίνει ταυτόχρονη παρέμβαση σε όλα τα 'οριζόντια' πεδία δράσης (νομοθετικό, διοικητικό, οικονομικό, τεχνικό) αλλά και σε όλα τα επίπεδα λήψης αποφάσεων και προγραμματισμού στη βάση ορισμένων νέων σχετικά αρχών και προσεγγίσεων που οδηγούν σε τρεις διαδοχικές ολοκληρώσεις και συνολικότερες αντιμετωπίσεις του θέματος, που είναι οι ακόλουθες :

α. Πρώτο επίπεδο ολοκλήρωσης: Η ενιαία χωρική και οικολογική θεώρηση της φύσης, η ενότητα δηλαδή των μεγάλων και μικρών, ή σημαντικών και ασήμαντων, οικοσυστημάτων που βασίζεται σε κάτι το προφανές: στην στενή αλληλεπίδραση και σχέση μεταξύ τους ανεξάρτητα από τη θέση που κατέχουν στην ιεραρχία των οικολογικών αξιών. Ένα εθνικό θαλάσσιο πάρκο, ένας εθνικός δρυμός, ένας υγρότοπος διεθνούς σημασίας, ένα αισθητικό δάσος ή ένα μνημείο της φύσης έχουν μια περιβαλλοντική 'ενδοχώρα' (buffer zone) που αποτελεί το οικολογικό 'φόντο' της δικής τους ύπαρξης από το οποίο εξαρτώνται αλλά και μέσα στο οποίο αναδεικνύονται. Οι θαμνότοποι και φρυγανότοποι αποτελούν οργανική συνέχεια της δασικής βλάστησης και έχουν μεγάλη σημασία στην διατήρηση του συνολικού οικοσυστήματος. Ήδη από το 1995 το σύνθημα για την προστασία της φύσης στην Ευρώπη ήταν 'The protection of nature outside the protected areas'. Στην ίδια αντίληψη και κατεύθυνση κινείται και η προσπάθεια για δικτύωση των προστατευόμενων περιοχών που παραμένουν 'προστατευόμενες νησίδες' απομονωμένες ή μια από την άλλη, παρά την αύξηση της έκτασής τους τα τελευταία δέκα χρόνια (ΣΑΚΧ 2001)

Αντίστοιχη είναι και η αρχή της ενιαίας θεώρησης του δομημένου περιβάλλοντος δηλαδή των αγαθών και 'αντικειμένων' της πολιτιστικής κληρονομιάς μέσα από τη σύνδεση και συνάρθρωση των διαφόρων χωρικών στοιχείων και κλιμάκων (π.χ. κτίρια και συνοικία ή πόλη).

β. Δεύτερο επίπεδο ολοκλήρωσης: Η ενιαία θεώρηση της φύσης και του πολιτισμού, η συνολική δηλαδή αντιμετώπιση της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς, αφού δεν είναι ούτε δυνατός ούτε σκόπιμος ένας διαχωρισμός ανάμεσα στα φυσικά και ανθρωπογενή στοιχεία των 'αντικειμένων' προστασίας. Ένα εθνικό πάρκο με μνημεία και αρχαιολογικούς χώρους αποτελεί ένα οργανικό και αδιάσπαστο σύνολο φυσικών και πολιτιστικών αξιών που δεν επιδέχεται ξεχωριστές θεματικές πολιτικές από διαφορετικές μάλιστα αρχές και υπηρεσίες. Η γεωργική γη και το αγροτικό τοπίο, αποτέλεσμα μακροαίωσης ανθρωπίνης δραστηριότητας και πολιτισμού, είχαν μείνει θεσμικά απροστάτευτα στην Ελλάδα, σε σχέση με τη δασική γη, αν και η σημασία τους είναι εξ' ίσου μεγάλη για το συνολικό ανθρωπινό οικοσύστημα, την ανθρώπινη επιβίωση και την ποιότητα ζωής. Η σύμβαση της Γρανάδας συνέβαλε κατά πολύ στην εμπέδωση της νέας αντίληψης, δηλαδή στην ανάγκη μιας πιο ολοκληρωμένης θεώρησης σε επίπεδο 'αντικειμένου' προστασίας που θα περιλαμβάνει το αρχιτεκτονικό κέλυφος μαζί με τα φυσικά στοιχεία του άμεσου περιβάλλοντος χώρου. Στο ίδιο πλαίσιο κινείται επίσης και το Σχέδιο Ανάπτυξης του Κοινοτικού Χώρου (Ευρωχωροταξικό), το οποίο για πρώτη φορά προωθεί ενιαία πολιτική για την συνετή διαχείριση της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς (Δημιουργική διαχείριση πολιτιστικών τοπίων, ΣΑΚΧ 2001:39-40).

γ. Τρίτο επίπεδο ολοκλήρωσης: Η αντιμετώπιση της προστασίας και διαχείρισης της κληρονομιάς σε συνδυασμό με τις ανάγκες των τοπικών κοινωνιών και στο πλαίσιο της συνολικής κοινωνικο-οικονομικής ανάπτυξης. Δηλαδή η παράλληλη, με τα προστατευόμενα 'αντικείμενα' και 'κελύφη', ανάγκη προστασίας της κοινωνικής δομής και συνοχής που σημαίνει συμμετοχή, συνεργασία και συνέργια των χρηστών και άλλων εμπλεκόμενων φυσικών ή νομικών προσώπων. Σημαίνει επίσης ότι η συνετή διαχείριση της κληρονομιάς θα συμβάλει στην τοπική οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη και ότι 'οι κανονισμοί προστασίας και οι περιορισμοί ανάπτυξης δεν θα πρέπει να έχουν αρνητικές επιπτώσεις στις συνθήκες διαβίωσης του πληθυσμού' (ΣΑΚΧ 2001: 37)

Η υιοθέτηση στην πράξη των προσεγγίσεων αυτών εξαρτάται από την αποδοχή και εφαρμογή των διεθνών συμβάσεων και διακηρύξεων στα αντίστοιχα πεδία καθώς και από την δημιουργία νέων δομών, θεσμικών, διοικητικών και οργανωτικών στο εσωτερικό κάθε χώρας, ανάλογα με τις τοπικές ιδιομορφίες και σε συνάρτηση με τις διεθνείς συνθήκες και συμβάσεις. Στον ελληνικό χώρο τα στοιχεία και οι αριθμοί δείχνουν ότι αφενός υπάρχει μεγάλη πυκνότητα (θεσμοθετημένων

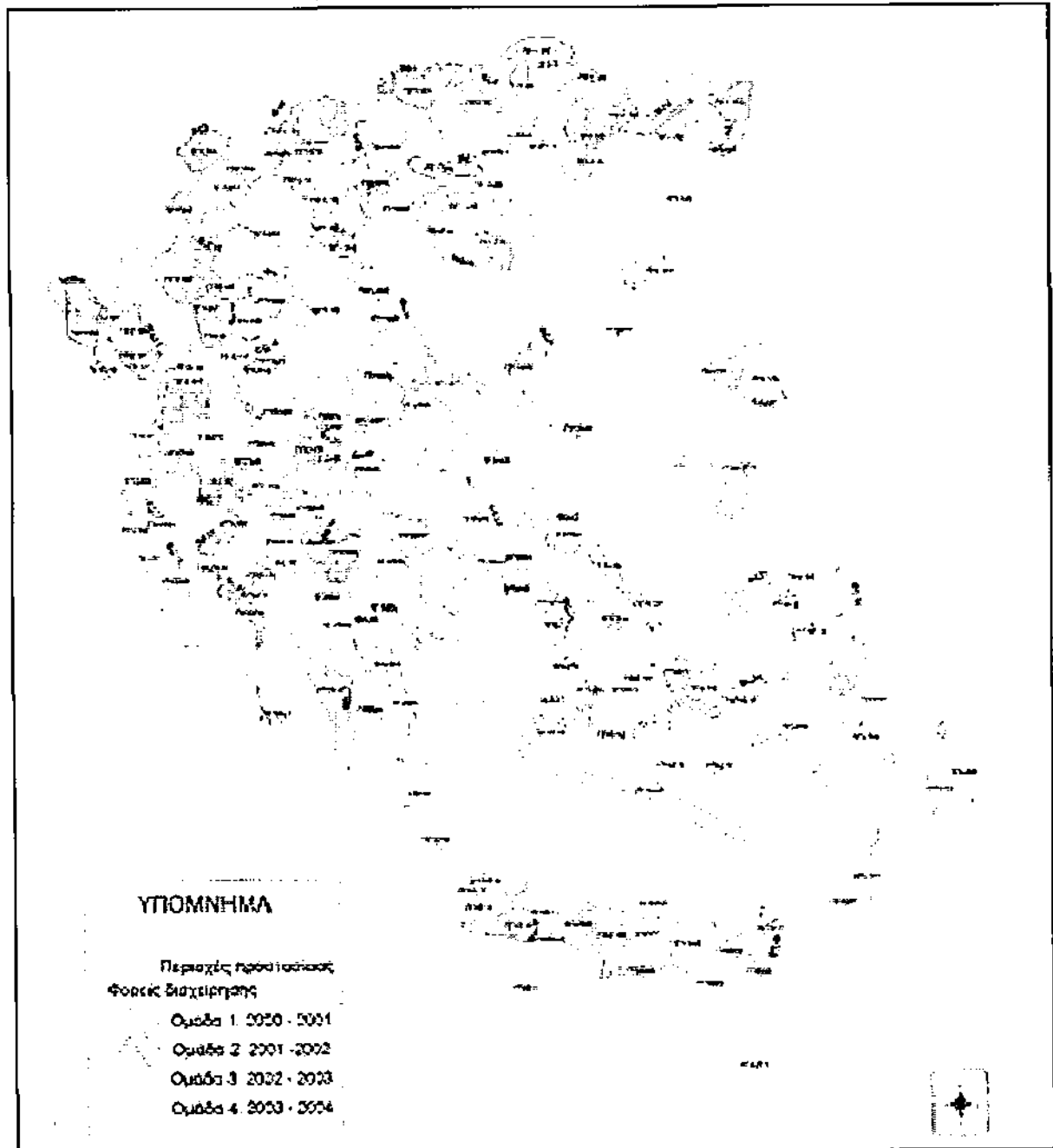
και μη) στοιχείων και προστατευτέων αντικειμένων της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς και αφετέρου η έκταση που καταλαμβάνουν, ως ποσοστό της συνολικής επιφάνειας της χώρας, είναι συγκριτικά μεγάλη. Στον πίνακα 2 εμφανίζεται μόνο η έκταση των προστατευόμενων περιοχών του εθνικού καταλόγου του δικτύου Natura (μαζί με τα εσωτερικά ύδατα) η οποία φθάνει τα 21.335 τετραγωνικά χιλιόμετρα ήτοι ποσοστό 16,2% της συνολικής έκτασης της χώρας (132 000 τετρ. χιλ. περίπου). Το σύνολο όμως των εκτάσεων των περιοχών φυσικής κληρονομιάς (περιλαμβανομένων των εσωτερικών υδάτων) φθάνει τα 34.450 τετρ. χιλ. (ΥΠΕΧΩΔΕ 2000). Σ' αυτά πρέπει να προσθέσουμε τα στοιχεία πολιτιστικής κληρονομιάς (αρχαιολογικοί χώροι κλπ) για τα οποία δεν υπάρχουν ακριβή στοιχεία. Το γεγονός αυτό, και με δεδομένη τη χαμηλή ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης σε τέτοια ζητήματα δημιουργεί πρόσθετες δυσκολίες στην διαχείριση και ανάδειξη της κληρονομιάς αυτής. Οι δυσκολίες δεν αναφέρονται τόσο στους διατιθέμενους οικονομικούς πόρους όσο κυρίως στην έλλειψη της απαραίτητης τεχνογνωσίας και οργάνωσης καθώς και στα θέματα ενημέρωσης του κοινού. Το ζητούμενο επομένως είναι τόσο τα μέσα εξεύρεσης των απαιτούμενων πόρων όσο και εκείνα της λειτουργίας του συνολικού συστήματος προστασίας.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2. Προστατευόμενες περιοχές (φυσικής κληρονομιάς)

Κατηγορίες περιοχών	έκταση σε KM2	% του συνόλου χώρας
Χερσαίες περιοχές	20,668	15,7
Εσωτερικά ύδατα	667	0,5
Μερικό σύνολο	21,335	16,3
Θαλάσσιες περιοχές	5, 741	-
Σύνολο	27.076	-

ΠΗΓΗ: ΥΠΕΧΩΔΕ

**ΧΑΡΤΗΣ 1. Εθνικό Σύστημα Προστατευόμενων Περιοχών
Περιοχές Προστασίας και Φορείς Διαχείρισης**



Σε σχέση με το πάντα επίκαιρο ζήτημα χρηματοδότησης της προστασίας της φύσης και ειδικότερα της διαχείρισης των ευαίσθητων περιοχών είναι ανάγκη να υπάρξει μια νέα προσέγγιση που έχει ήδη υιοθετηθεί σε άλλους τομείς δραστηριοτήτων. Δεν μπορεί πλέον όλες οι ανάγκες να εξυπηρετούνται μόνον από το δημόσιο ταμείο. Πολλές δράσεις μπορούν να χρηματοδοτηθούν μέσα από ανταποδοτικά τέλη, ή και επιχειρηματικές πρωτοβουλίες σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο. Εάν το κράτος αναλαμβάνει ωρισμένες επενδυτικές δαπάνες, τα έξοδα λειτουργίας και συντήρησης πρέπει να εξασφαλίζονται κατά προτεραιότητα από εκείνους που απολαμβάνουν και χρησιμοποιούν τα συγκεκριμένα αγαθά. Αυτό ισχύει εξ' άλλου από παλιά για υπηρεσίες περιβαλλοντικού χαρακτήρα όπως η αποχέτευση, αποκομιδή των απορριμμάτων κλπ. Ο στόχος επομένως είναι να προωθηθεί η αυτοχρηματοδότηση ως ένα σημαντικό οικονομικό μέσο και στο πεδίο της προστασίας της φύσης εφ' όσον μέχρι σήμερα δεν υπάρχει ως γενική πρακτική στην Ελλάδα (τουλάχιστον για τις προστατευόμενες περιοχές) παρά την ύπαρξη θεσμικού πλαισίου.

Δύο παραδείγματα δείχνουν ότι αυτό είναι δυνατόν αρκεί να τεθούν σε λειτουργία νέες οργανωτικές, επιχειρησιακές και διοικητικές δομές. Ο εθνικός δρυμός των Λευκών Ορέων στην Κρήτη (Φαράγγι της Σαμαριάς) χωρίς καμία ιδιαίτερη διοικητική δομή αλλά με απλή και συνετή διαχείριση, είχε (από τη δεκαετία του 90) έσοδα από τα εισιτήρια των επισκεπτών – τουριστών, κυρίως ξένων, ποσά της τάξεως άνω των 200 εκατομμυρίων δραχμών ετησίως. Τα χρήματα αυτά κατανέμονται και στους άλλους εθνικούς δρυμούς οποίοι δεν εισπράττουν τίποτε αν και η δυνατότητα του νόμου

ισχύει το ίδιο για όλους. Η διαφορά εδώ είναι απλώς η δημιουργία μιας ελάχιστης οργάνωσης από τους υπεύθυνους του δρυμού της Κρήτης. Για παράδειγμα οι εθνικοί δρυμοί του Ολύμπου και της Πάρνηθας, αν και είναι σε πιο πλεονεκτική γεωγραφικά θέση, δεν έχουν αναπτύξει ακόμα τέτοια οργάνωση. Ένα άλλο παράδειγμα προστατευόμενης περιοχής με 'ίδια' έσοδα, αν και σε πολύ μικρότερη κλίμακα, είναι το γνωστό απολιθωμένο δάσος στο Σίγρι της Λέσβου που έχει χαρακτηριστεί μνημείο της φύσης. Τα έσοδά του είναι της τάξεως αρκετών εκατομμυρίων δραχμών και συνεχώς αυξάνουν στο βαθμό που προχωρεί η οργάνωση εξυπηρητήσεων των επισκεπτών και η επικοινωνιακή πολιτική. Εδώ συμβάλλει η υψηλή ποιότητα του επιστημονικού και διοικητικού προσωπικού αλλά και η ύπαρξη φορέα (ενός μουσείου με τη μορφή νομικού προσώπου) που διασφαλίζουν την λειτουργία αλλά και την περαιτέρω ανάπτυξη του μνημείου. Πρέπει να τονιστεί ότι η περίπτωση αυτή αποτελεί ένα από τα λίγα θετικά παραδείγματα συνεργασίας μεταξύ των κεντρικών υπουργείων (Πολιτισμού, Γεωργίας, ΠΕΧΩΔΕ κλπ.) και των τοπικών φορέων (Αυτοδιοίκησης και ΜΚΟ).

Για την αρχαιολογική και πολιτιστική κληρονομιά η πρακτική που υπάρχει στη Ελλάδα είναι η χρηματοδότηση από ένα κεντρικό μηχανισμό, το Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων (στο οποίο καταλήγουν τα έσοδα από τις εισπράξεις των εισιτηρίων στους αρχαιολογικούς χώρους) ενώ ειδικά για την αρχιτεκτονική κληρονομιά (διατηρητέα κλπ) μπορεί να υπάρξει χρηματοδότηση από το Εδικό Ταμείο Εφαρμογής Ρυθμιστικών και Πολεοδομικών Σχεδίων (ΕΤΕΡΠΣ). Το ταμείο αυτό, με νεώτερη ρύθμιση μπορεί να χρηματοδοτεί και έργα περιβαλλοντικού χαρακτήρα στα οποία περιλαμβάνεται

νονται και δράσεις προστασίας της φύσης. Οπωσδήποτε και οι δύο αυτοί κεντρικοί (ανταποδοτικοί) μηχανισμοί αποτελούν ταυτόχρονα και εργαλεία ανακατανομής των πόρων που είναι βασική προϋπόθεση ισόρροπης ανάπτυξης και χωρικής δικαιοσύνης στον τομέα διαχείρισης της κληρονομιάς. Υπάρχει όμως ένα κρίσιμο ζήτημα που δεν έχει ακόμα λυθεί στην πράξη: εκείνο του συντονισμού της δράσης τους.

Για τον τομέα της φυσικής κληρονομιάς και ειδικά για τις προστατευόμενες περιοχές ο χρηματοδοτικός (και όχι μόνο) συντονισμός έχει προβλεφθεί νομοθετικά μέσω της Επιτροπής 'Φύση 2000' που θεσμοθετήθηκε με την ενσωμάτωση της κοινοτικής οδηγίας 92/43 και η οποία με βάση τον ισχύοντα νόμο για τη χωροταξία μπορεί να ενεργεί και ως 'Εθνική Επιτροπή Προστατευομένων Περιοχών', ένας θεσμός που ακόμα βρίσκεται στο περιθώριο και δεν έχει αξιοποιηθεί όπως πρέπει. (Ν. 2742/99, άρθρο 17). Η κακοδαιμονία πρέπει να αναζητηθεί και εδώ στους λόγους που αναφέρθηκαν παραπάνω σχετικά με τη συνεργασία των δημόσιων οργανισμών. Ανάλογη αδράνεια υπάρχει και στο κρίσιμο ζήτημα σχετικά με τα αντισταθμιστικά οφέλη αφού η σχετική διάταξη του νόμου για την προστασία του περιβάλλοντος έχει μείνει ανενεργή πάνω από δεκαπέντε χρόνια. (νόμος 1650/86, άρθρο 22 'οικονομικές ρυθμίσεις').

Ένα άλλο θεμελιακό ζήτημα είναι εκείνο της δημιουργίας νέων δομών (ή της προσαρμογής των υπαρχόντων) που να ικανοποιούν τις προαναφερθείσες αρχές και στόχους της ολοκληρωμένης πολιτικής προστασίας και διαχείρισης της κληρονομιάς σε σχέση με την κοινωνική συμμετοχή και την κοινωνική συναίνεση. Μέχρι πρόσφατα στη χώρα μας η διαχείριση των κάθε είδους προστατευόμενων αγαθών ήταν αποκλειστική

αρμοδιότητα των κρατικών υπηρεσιών (δασικών, αρχαιολογικών κ.ά.) Οι τοπικές κοινωνίες και οι τοπικοί παράγοντες ήσαν 'εκτός παιχνιδιού' με ελάχιστη παρουσία στη διαδικασία λήψης αποφάσεων που αφορούσαν τη διαχείριση. Κατά συνέπεια η τοπική αυτοδιοίκηση πρώτου και δεύτερου βαθμού, που αποτελεί τη συνταγματικά κατοχυρωμένη πολιτική έκφραση των κοινωνιών αυτών, καθώς και οι μη κυβερνητικές οργανώσεις είναι ανάγκη να παίξουν το δικό τους ρόλο ώστε να συμβάλλουν και αυτοί στο κοινό στόχο της προστασίας της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς.

Ειδικά στον τομέα της προστασίας της φύσης, η εισαγωγή μιας τέτοιας καινοτομικής ρύθμισης απαιτεί την ύπαρξη νέων δομών όπως οι ειδικοί φορείς διαχείρισης προστατευομένων περιοχών που υπάρχουν στις ευρωπαϊκές χώρες. Μέσω αυτών των δομών διαχείρισης διευκολύνεται η υλοποίηση του στόχου της αυτοχρηματοδότησης και ταυτόχρονα η συμμετοχή των κοινωνικών δυνάμεων που εμπλέκονται στην υπόθεση της προστασίας της φυσικής κληρονομιάς. Αυτό ακριβώς επιχειρείται με το νόμο 2742/99 (άρθρο 15) για «τον Χωροταξικό σχεδιασμό και την αειφόρο ανάπτυξη» με τον οποίο δίνεται για πρώτη φορά η δυνατότητα σύστασης και λειτουργίας τέτοιων οργανωτικών σχημάτων και μηχανισμών που λειτουργούν σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο.

Οι φορείς διαχείρισης αποτελούν τομή για τα ελληνικά δεδομένα γιατί ακριβώς θέτουν 'εντός παιχνιδιού' όλους εκείνους που μέχρι σήμερα ήσαν θεσμικά αποκλεισμένοι από αυτό. Η μελλοντική πορεία του θεσμού θα δείξει αν οι νέες δομές θα αξιοποιηθούν κατάλληλα ώστε να φέρουν και αποτελέσματα. Ασφαλώς οι διάφορες αγκυλώσεις συντηνιακού και γραφειοκρατικού

χαρακτήρα μπορούν να αποτελέσουν ανασχετικό παράγοντα για την επιτυχία των νέων θεσμικών εργαλείων τα οποία σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να είναι ικανές αλλά μόνο αναγκαίες συνθήκες. Το κυριώτερο όμως εμπόδιο εδώ για την τυχόν μη εφαρμογή του θεσμού είναι η έλλειψη κατανόησής του από εκείνους που καλούνται να τον εφαρμόσουν. Διότι όταν δεν υπάρχει η συγκεκριμένη νοοτροπία και κουλτούρα για την αναγκαιότητά του τότε δεν είναι δυνατόν να υπάρξει και ανάλογη ευνοϊκή εξέλιξη.

Σε ότι αφορά την συνολική πολιτική για τη διαχείριση της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς σε κεντρικό (εθνικό) επίπεδο, η μέχρι σήμερα εμπειρία διδάσκει ότι χρειάζεται μια νέα προσέγγιση με περισσότερο ευέλικτα σχήματα. Πράγματι οι διαφωνίες και συγκρούσεις μεταξύ των υπουργείων για τις αρμοδιότητες είχαν κατά καιρούς οδηγήσει σε προτάσεις δημιουργίας των λεγόμενων 'ενιαίων φορέων' (ορολογία της δεκαετίας του '80) τόσο για το περιβάλλον όσο και για την πολιτιστική κληρονομιά. Η εμπειρία έδειξε ότι αυτό είναι δύσκολο έως αδύνατο γιατί κανένας κυβερνητικός φορέας δεν απεμπολεί εύκολα αρμοδιότητες που τελικά μεταφράζονται σε εξουσία και επιρροή τόσο σε πολιτικό όσο και σε υπηρεσιακό επίπεδο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η περίπτωση του Ε.Φ.Ο.Π (Ενιαίος Φορέας Περιβάλλοντος) που θεσμοθετήθηκε μεν με το νόμο 1650/86 αλλά δεν συστάθηκε ποτέ. Αλλωστε και από θεωρητική άποψη ένας πλήρης διαχωρισμός αρμοδιοτήτων είναι αδύνατος τόσο μεταξύ φορέων στο ίδιο επίπεδο όσο και μεταξύ διαφορετικών επιπέδων. Επιπλέον σήμερα υπάρχει ανάγκη για συνδυασμένη αντιμετώπιση του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος (σύμφωνα με την προαναφερθείσα 2^η αρχή ολοκλήρωσης) που δεν ήταν

ορατή την δεκαετία του 80.

Για τους λόγους αυτούς είναι περισσότερο εφικτή η πρόταση δημιουργίας μίας πιο 'χαλαρής' δομής σε κεντρικό επίπεδο που θα έχει τα χαρακτηριστικά που απαιτεί η σημερινή εποχή: συνολική αντιμετώπιση, ευελιξία, μη διατάραξη της υπάρχουσας κατανομής αρμοδιοτήτων κλπ. Επομένως μια πιο ρεαλιστική λύση-πρόταση στις σημερινές συνθήκες θα ήταν η δημιουργία ενός 'Εθνικού Συμβουλίου Φυσικής και Πολιτιστικής Κληρονομιάς' το οποίο θα είναι συμβουλευτικό όργανο προς τις πολιτικές ηγεσίες των συναρμόδιων κυβερνητικών φορέων για την χάραξη και εφαρμογή της πολιτικής προστασίας και διαχείρισης της κληρονομιάς. Το όργανο αυτό θα αποτελείται από εκπροσώπους της διοίκησης (αρμόδια υπουργεία και οργανισμοί) εκπροσώπους συναφών προς το αντικείμενο επιστημονικών και κοινωνικών οργανώσεων καθώς και φορέων παραγωγικών τάξεων σε τριτοβάθμιο επίπεδο. Το Συμβούλιο θα μπορούσε να αποτελέσει ένα 'τραπέζι' διάλογου, σύνθεσης και διαπραγμάτευσης προς επίλυση των διαφωνιών και συγκρούσεων αλλά και των προβλημάτων συντονισμού σύμφωνα και με τις νέες αντιλήψεις περί διακυβέρνησης. Προλαμβάνοντας τυχόν αντιρρήσεις για δημιουργία νέων φορέων πρέπει να διευκρινίσουμε ότι η δομή αυτή δεν αποτελεί 'φορέα' καθότι δεν συνιστά νομική προσωπικότητα αλλά ένα ανώτατο επιτελικό συλλογικό όργανο. Αλλωστε τέτοιου είδους συλλογικά όργανα έχουν δημιουργηθεί σε πολλά κρίσιμα πεδία πολιτικής (Εθνικό Συμβούλιο Τουρισμού, Εθνική Επιτροπή Ενέργειας, Εθνικό Συμβούλιο Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης, κλπ)

6. Συμπεράσματα

Η ανάπτυξη των παραπάνω θεμάτων δίνει ασφαλώς αφορμή για την εξαγωγή διαφόρων συμπερασμάτων καθώς και για τη διατύπωση αναλυτικότερων προτάσεων που δεν είναι όμως δυνατόν να αναπτυχθούν στο χώρο αυτό. Εντελώς συνοπτικά μπορούμε να επικεντρωθούμε σε ωρισμένα βασικά σημεία που θεωρούμε ότι παίζουν σημαντικό ρόλο στην υπόθεση του σχεδιασμού και της πολιτικής για την προστασία της κληρονομιάς όπως είναι τα ακόλουθα:

- **Ανάγκη για υπέρβαση της πολλαπλότητας των αρμόδιων φορέων και της σχετικής πολυνομίας που προκύπτει και που δημιουργεί προβλήματα στη χάραξη μιας συνεκτικής πολιτικής με τη δημιουργία νέων οργανωτικών δομών όπως ένα κεντρικό συλλογικό συμβουλευτικό όργανο καθώς και αποκεντρωμένα σχήματα διαχείρισης.**
- Προσπάθεια για συντονισμό και ενσωμάτωση των αρχών της προστασίας στα πλαίσια-σχέδια χωρικής ανάπτυξης όλων των επιπέδων με έμφαση στην κλίμακα της περιφέρειας σύμφωνα και με τις κατευθύνσεις του ΣΑΚΧ 2001.
- Ανάγκη δικτύωσης των κυριότερων φορέων σε ευρωπαϊκό και παγκόσμιο επίπεδο. Για παράδειγμα πρέπει να καλυφθεί το έλλειμμα συνεργασίας που υπάρχει με την IUCN και άλλες συναφείς διεθνείς οργανώσεις καθώς επίσης να ενισχυθούν οι υπάρχοντες δεσμοί με άλλους φορείς στο διεθνή χώρο.
- Πρέπει να επιδιωχθεί η επεξεργασία και μελέτη μια νέας θεματολογίας που θα περιλαμβάνει θέματα που σήμερα βρίσκονται στο επίκεντρο του

προβληματισμού της νέας Ευρώπης όπως η προστασία, ανάδειξη και αποκατάσταση του τοπίου γενικώς και ειδικότερα η δημιουργική διαχείριση των πολιτιστικών τοπίων στον αγροτικό χώρο (αγροτική κληρονομιά), των τόπων ιστορικής μνήμης στις πόλεις και στην ύπαιθρο, η βιομηχανική κληρονομιά κλπ

- Η διάσωση, διατήρηση και συνετή διαχείριση της κληρονομιάς πρέπει να επιδιωχθεί μέσα από την παραγωγή νέας παράδοσης και πολιτισμού σύμφωνα με την γνωστή ρήση του Ζαν- Πωλ Σαρτρ «ο πολιτισμός δεν σώζεται, δημιουργείται» (Ο τελευταίος τουρίστας – ένα ταξίδι του Σαρτρ στην Ιταλία, περιοδικό Δέντρο τεύχος 94). Εκείνο που προέχει δεν είναι η διάσωση των πολιτιστικών και ιστορικών αγαθών που υπάρχουν αλλά η συνέχιση της δημιουργίας νέων πολιτιστικών αγαθών ισάξιων με τα προηγούμενα δηλαδή η δημιουργία νέας κληρονομιάς. Αλλωστε η παραγωγή πολιτισμού δεν χρειάζεται τα χρήματα που απαιτεί η συντήρηση της κληρονομιάς. Ειδικά στο πεδίο της αρχιτεκτονικής και πολεοδομίας και γενικά της πολιτικής χωρικού σχεδιασμού, μια τέτοια αντίληψη δίνει έμφαση περισσότερο στον τρόπο με τον οποίο επιχειρούμε την παραγωγή νέου δομημένου περιβάλλοντος παράλληλα με την συντήρηση των παλιών κελυφών. Για παράδειγμα ο τρόπος δόμησης των παραδοσιακών οικισμών που θα γεμίσουν με νέα κτίσματα τον οικιστικό ιστό και θα διαμορφώσουν το τοπίο, είναι το ίδιο ή και περισσότερο σημαντικός με την συντήρηση των υπάρχοντων αρχιτεκτονικών και μορφολογικών στοιχείων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

AUDRERIE D. (1997) *La Notion et la Protection du Patrimoine* PUF, Paris.

BALDOCK D., BEAUFOY G., (1993) *Nature Conservation and New Directions in the EC Common Agricultural Policy*, Institute for European Environment Policy, Arnhem.

COUNCIL OF EUROPE, UNEP, ECNC (1996) *The pan-European Biological and Landscape Diversity Strategy* Netherlands

COUNCIL OF EUROPE (2000) *The Council of Europe and the Environment*, Strasbourg.

DIAGONAL, *Revue des Equipes d'Urbanisme* (2002) *Patrimoine et Protection*, (Dossier special) No 15, Paris.

ΔΩΡΟΒΙΝΗΣ Β., (1984) Κράτος και πολιτιστική κληρονομιά, Αρχαιολογία, τεύχος 12.

ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ (2001) ΣΑΚΧ- Σχέδιο Ανάπτυξης του Κοινοτικού Χώρου, Λουξεμβούργο.

EUROPEAN COMMISSION (1999) *Agriculture, Environment, Rural Development, Facts and Figures A Challenge for Agriculture*, Luxembourg.

ΚΙΝΗΣΗ ΠΟΛΙΤΩΝ, ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΟΛΕΟΔΟΜΩΝ ΚΑΙ ΧΩΡΟΤΑΚΤΩΝ, ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΤΑΜΕΙΟ ΓΙΑ ΤΗ ΦΥΣΗ (1996) *Το περιβάλλον στην Ελλάδα 1991-1996*, Εκδόσεις I Σιδέρη, Αθήνα

ΚΟΚΚΩΣΗΣ Χ.(επιμελεια) (2002) *Ανθρωπος και Περιβάλλον στην Ελλάδα*, Αθήνα, ΥΠΕΧΩΔΕ

MINISTRY OF HOUSING, SPATIAL PLANNING AND THE ENVIRONMENT (2000) *Compact Cities and Open Landscapes, Spatial Planning in the Netherlands*, The Hague.

SUNYER, C., - MANTEIGA L. (1998) *Financial Instruments for the NATURA 2000 Network and Nature Conservation*, TERRA Environmental Policy Center,

Madrid.

ΤΕΕ, ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ICOMOS (1995), *Επεξεργασία τροποποιήσεων στην ελληνική νομοθεσία μνημείων Σύμβαση Γρανάδας*, Αθήνα.

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΓΕΩΓΡΓΙΑΣ Γενική Γραμματεία Δασών και Φυσικού Περιβάλλοντος (1998) *Προστατευόμενες Περιοχές*, Εκθεση ομάδας εργασίας, Αθήνα

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΕΡΒΑΛΛΟΝΤΟΣ, ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΕΡΓΩΝ (1998) *Κυκλάδες Ιστορία του τοπίου και τοπικές ιστορίες*, Αθήνα, Κέντρο Ελληνικής και Ρωμαϊκής Αρχαιότητας - Εθνικό Ιδρυμα Ερευνών.

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΕΡΒΑΛΛΟΝΤΟΣ, ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΕΡΓΩΝ (1999) *Εθνικός σχεδιασμός για το φυσικό περιβάλλον περίληψη έκθεσης*, Αθήνα.

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΕΡΒΑΛΛΟΝΤΟΣ, ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΕΡΓΩΝ (2000) *Ελλάδα οικολογικό απόθεμα της Ευρώπης Εκθεση με αφορμή σχετική συνέντευξη Υπουργού ΠΕΧΩΔΕ*

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΕΡΒΑΛΛΟΝΤΟΣ, ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΕΡΓΩΝ (2001) *Στρατηγική για την Προστασία της Φύσης Εκθεση- παρουσίαση από Υφυπουργό ΠΕΧΩΔΕ με αφορμή την πραγματοποίηση σχετικής ημερίδας*, Αθήνα.